

SÄRTRYCK UR KAROLINSKA FÖRBUNDETS ÅRSBOK 1925

DE SVENSKA ÖSTERSJÖ-
PROVINSERNA VID DET
STORA NORDISKA KRIGETS
UTBROTT

2-3

AV

SIGURD SCHARTAU

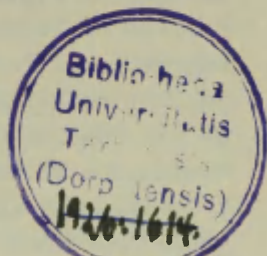

LUND 1926, BERLINGSKA BOKTRYCKERIET

DE SVENSKA ÖSTERSJÖPROVINSERNA VID DET STORA NORDISKA KRIGETS UTBROTT.

Av

Sigurd Schartau.

2. Estland.

är Livland kom under Sverige, hade ju Estland i flera årtionden tillhört det svenska väldet, men några större sociala olikheter mellan de båda länderna funnos dock icke, således icke heller i fråga om allmogen, som även i Estland var livegen, med undantag för den fåtaliga svenska befolkningen, vilken i mycket bevarat sin fria ställning. Att de svenska regenterna icke upphävt livegenskapen, berodde nog på flera skäl. Tiderna voro oroliga, och ridderskapet hade inom stora delar av landet självmant givit sig under svenska kronan, varför det kunde påräkna större hänsyn. Då Livland kom under Sverige, började ett reformarbete, som i mycket löpte parallellt i de båda länderna. I sitt reformarbete hade de svenska myndigheterna i Estland att kämpa med stora svårigheter, icke minst från ridderskapet och staden Reval, vilka noggrant höllo på sina fri- och rättigheter. Så var det t. ex. vid mitten av 1650-talet under Erik Oxenstjernas guvernörstid, och förändringen

var, såsom framgår av det följande, ej stor vid slutet av århundradet. Reformförsöken gällde även rättsskipning, kyrka och skola, men att gå in härpå, ligger utom ramen för detta arbete, och det är tillräckligt att hänvisa till ELLEN FRIES och G. O. F. WESTLING ¹.

Kronans bondepolitik framgår av författarens arbete i föregående årsbok. I Estland reglerades böndernas skyldighet liksom i Livland genom vackeböcker, och en ny skattläggning av jorden genomfördes. Adelsn ekonomiska ställning försvagades genom reduktionen, men icke i samma grad som i Livland, där en ännu större del av jorden kom under kronan. Trots den bittra stämningen drevo ju icke adelsmännen sin opposition så långt som i Livland, och de kommo ju icke blott att i regel få behålla godsens på ständigt arrende, utan deingo även behålla sin politiska ställning.

Icke alla åtgärder, som Karl XI vidtog i avsikt att gagna bönderna, ledde emellertid till åsyftat resultat. Så har med skäl klagats över Karl XI:s skyddsbrev av den 30 september 1685 för de svenska bönderna å Nuckö, Egeland och Ormsö. Dessa förklarades visserligen för fria män, som icke skulle kunna åläggas större arbetsskyldighet, än som föreskrevs i drottning Kristinas skyddsbrev, men å andra sidan skulle godsägarna under viss förutsättning kunna uppsäga bönderna till flyttning från gårdarna, och denna bestämmelse blev längre fram på sina håll ytterst menlig för bönderna ².

¹ FRIES, ELLEN, Erik Oxenstierna som Estlands guvernör 1646—1653 H. T. 1885). Här finnes bl. a. en redogörelse för de politiska och juridiska förhållandena.

WESTLING, G. O. F., Meddelanden om folkundervisningen i Estland 1561—1710 (Kyrkl. tidskr. 1896).

WESTLING, Det religiösa och sedliga tillståndet i Estland 1561—1710 (Kyrkl. tidskr. 1897).

WESTLING, Meddelanden om kyrkoförfattningen i Estland, Sundsvall 1896.

² BLEES, J., Estlandssvenskarnas historia, Sthm 1924, s. 16.

För övrigt torde man kunna påstå, att adelsmännen i Estland icke behandlade sina livegna bättre, än vad som skedde i Livland. Sålunda klagades det ännu i början av 1690-talet över att godsägarna betungade bönderna med oskäligt söndagsarbete. Häremot inskred Karl XI, som i förklaringen över kyrkolagen den 30 november 1692 bestämde, att de arbetande skulle hemförlovas om lördagarna kl. 4 e. m. och sedan vara fria till måndagen, och han befallde generalguvernören att noga övervaka förordningens efterlevnad ¹.

Generalguvernör över Estland var sedan år 1687 Axel Julius de la Gardie. Vilka förtjänster denne än hade, gör man honom nog ingen orättvisa, om man påstår, att han var mycket mera aristokratisk och långt mindre bondevänlig än hans samtida i Livland, Hastfehr och Dahlbergh. Att de la Gardie mindre ömmade för bönderna, visade sig t. ex. tydligt, då Karl XI den 20 december 1694 utfärdade förordningen, som avsåg att trygga böndernas ställning gentemot arrendatorerna, och som bl. a. stadgade, att om någon arrendator pålade bönderna utlagor utöver det, som bestämdes i vackeboken, skulle han vara tvungen att återbetala det dubbla ². För att ingen skulle kunna förebära okunnighet om de nya bestämmelserna, påbjöd konungen samtidigt, att det skulle utfärdas ett offentligt plakat i saken. De la Gardie gjorde sig emellertid ingen brådska härmed. Inför ridderskapet, som var samlat till lantdag, lämnade han meddelande om konungens order, och då lantdagen anhöll, att generalguvernören, på det att ej böndernas »infödda ondska» skulle förvärras och Kungl. Maj:t lida större skada, skulle dröja med publicerandet av plakatet, till dess ridderskapet självt hunnit draga saken inför konungen, uppsköt han publicerandet ³. De la Gardie säger

¹ WESTLING, Tillståndet i Estland, s. 364.

² Se sid. 10 årsboken för 1924.

³ De la Gardie till konungen, dat. Reval 30 mars 1695.

sig skola ha varit betänksam att bifalla ridderskapets begäran, såvida icke allmogens »elaka natur» varit honom väl bekant. Under sådana förhållanden fann han det rådligast att tills vidare underlåta att publicera plakatet och inskränka sig till att giva ståthållaren Mattias von Porten befallningen att flitigt visitera godsens och tillse, att adeln såväl som allmogen till punkt och pricka efterlevde kontrakten. Ett sådant förfaringssätt ansåg de la Gardie vara mindre äventyrligt och mer gagneligt.

Tydligen för att styrka sin uppfattning angående böndernas elaka natur bifogade de la Gardie protokollsutdrag, som visade, att bönder vid flera tillfällen under januari och februari 1695 dömts till spöslitning av olika skäl¹. Karl XI upptog de la Gardies hållning i saken liksom ridderskapets med stort missnöje och förklarade, att generalguvernören hade icke att resonera utan helt enkelt att efterleva konungens order att publicera plakatet, och att han icke borde tillåta, att någon diskussion skedde på lantdagarna i sådana saker, då konungen hade rätt att disponera över sina gods, som honom bäst syntes². Det var ord och inga visor, och publiceringen av plakatet följde naturligtvis nu. Att konungen var angelägen därom framgår därav, att han ännu en gång gav generalguvernören order härom, men då kunde denne meddela, att befallningen redan verkställts³. Karl XI:s hållning visar således, att han på allt sätt ville skydda bönderna på arrendegodsens, och att han verkligen var en sann bondevän, och det framgår även därav, att det

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval 30 mars 1695, jämte bilagor; bönderna hade dels förskingrat spannmål, som de skulle transportera för arrendatorerna, dels förfördelat andra bönder och godsens tjänstemän.

² Konungens resolution av den 16 april 1695 påtecknad G:s brev av den 30 mars 1695.

³ De la Gardie till konungen, dat. Reval 6 juni 1695.

s. k. ekonomireglementet av den 21 mars 1696¹ kom att gälla även i Estland.

Under sådana förhållanden voro naturligtvis underordnade tjänstemän ängsliga, om sådant, som kunde tolkas som övergrepp från deras sidor mot bönderna, kunde väntas nå konungens öron. Ett exempel härpå är, att, när amtmannen på ett gods i Harrien² låtit fastbinda en bonde, som beträtts med stöld, och denne någon timme senare befunnits vara död, flydde amtmannen. Dennes fader inlämnade sedan en böneskrift och uppgav, att hans son ej vetat, att bonden var sjuk³.

Hur angelägen Karl XI än var om att bönderna, särskilt å kronans gods, icke på något sätt skulle förfördelas, hade han dock ögonen öppna även för att de hade fel och för att man långtifrån alltid kunde tro dem. Respekten för andras egendom och liv lämnade mycket övrigt att önska, det synes bland annat av de många avrättningarna i Reval. Enligt konsistoriets uppgift till generalguvernören år 1696 skall den finske pastorn vid domen under fem års tid ha följt till avrättsplatsen 100 personer, av vilka blott en var finne och alla de övriga ester⁴. Siffran förefaller väl avrundad för att vara helt riktig, men den stora brottsligheten bestyrkes från flera håll. Under sådana förhållanden är det mindre märkligt, att även vrakplundring förekom. År 1699 avrättades i Reval fem bönder, som gjort sig skyldiga till detta brott⁵. För övrigt var det en rätt allmän klagan, att brottslingar ofta undgingo rättvisan. Detta förhållande sammanhängde till stor del därmed, att gods-

¹ Årsboken f. 1924 s. 12 o. f.

² Fältmarskalken O. W. von Fersens gods Paijkull.

³ De la Gardie till konungen, dat. Reval 27 aug. 1696.

⁴ WESTLING, Tillståndet s. 373.

⁵ Verifikationsboken för Estland 1699 (i Svenska generalguvernementsarkivet i Reval, förvarat i Dorpats centralarkiv) upptager utgifterna för denna saks skull. Två bönder hängdes, tre halshöggs och steglades.

innehavarna hade att bära omkostnaderna för brottslingars uppspårande, fasttagande och underhåll, och de voro därför ej alltid så angelägna om de brottsligas infångande. De la Gardie föreslog därför, att konungen skulle åtaga sig omkostnaderna för ogärningsmäns fasttagande och underhåll såväl å kronans som å adelns gods, och Karl XI lämnade den 25 september 1696 sitt bifall härtill¹. Ett mera effektivt ingripande mot brottslingar hade nu under normala förhållanden kunnat följa, men den stora hungersnöden, som kom, bidrog starkt att upplösa samhällsbanden och öka brottsligheten. I moraliskt avseende torde den estniska befolkningen även vid 1600-talets slut stått på en låg ståndpunkt. Sedeslöshet och dryckenskap florerade². Det klagades samtidigt, att bönderna på sina ställen dyrkade hedniska gudar, skördegudar och brödgudar³.

De åtgärder, som de svenska myndigheterna vidtagit för befolkningens höjande i andligt avseende hade icke varit tillfyllest. Prästerna voro icke alltid så kunniga i det estniska språket, som önskvärt hade varit. På bristande förtroende mot prästerna tyder det förhållandet, att bönderna ofta ej begrovo sina döda på kyrkogården utan i s. k. kalmeter⁴, och detta bruk tilltog under hungersnöden, då de flesta döda jordades på så sätt utan prästens medverkan. Att detta förfaringssätt blev vanligare,

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval 6 aug. o. 15 okt. 1696. Den gamla bestämmelsen, att kriminaldomar skulle tillkännagivas från predikstolarna, upphävdes av Karl XI i oktober 1694. De la Gardie till konungen 1 nov. 1694.

² WESTLING, Tillståndet s. 361 o. f.

³ WESTLING, Tillståndet s. 358, 373.

⁴ Dessa voro belägna i moras, skogar eller på öppna fält, någon gång i en övergiven kyrkogård. De döda nedgrävdes utan kista och svepning. Jämför WESTLING, Meddelanden om den kyrkliga kulten i Estland, Sundsvall 1896, sid. 32. Ej utan skäl anser W. begravningssättet visa, att kristendomens ande ännu i början av 1700-talet var främmande för en stor del av det estniska folket.

kan i någon mån ha berott därpå, att präster ibland vägrat att utan avgift förrätta jordfästning, när det gällt utfattiga personer, men det har säkert också berott därpå, att den kyrkliga jordfästningen av många bönder ansetts onödig, samt att dödligheten, varom mera nedan, tidvis varit så stor, att man av praktiska skäl ansett bäst att jorda de döda på närmare håll. Att prästerna mången gång hade svårt att få ut sin rätt, även när förmågan icke saknades, synes därav, att generalguvernören, på samma gång som han inskräpte prästernas skyldighet att utan avgift jordfästa utfattiga personer, genom ett offentligt plakat av den 25 augusti 1697¹ förordnade, att prästerna, om de ej fingo ut sin rätt, skulle vända sig till generalguvernören, som skulle draga försorg om att så skedde. Godsägarna hade icke heller alltid brytt sig om att prästerna skulle utfå vad de hade att fordra; ej sällan hade det hänt, att godsherren, sedan bönderna utdött på hemmanen, tagit deras egendom utan att bry sig om att betala prästen det, som han skulle haft.

En bidragande orsak till den låga kulturella ståndpunkten på 1690-talet var också, att åtgärderna för folkskoleväsendet burit ytterst ringa frukt. Medan det i Livland år 1692 fanns folkskolor i de allra flesta socknar, hade blott få socknar i Estland det, och när de svåra åren inom kort kommo, nedlades oftast skolorna².

Skördarna i Estland blevo från och med mitten av 1690-talet under en del år allt annat än goda. Redan 1694 hade generalguvernören talat om böndernas betryckta ställning, men det var i samband med det höga pris, som borgarna höllo på saltet, vilket det gällde att få reduce-

¹ Bland A. J. de la Gardies plakat i Kungl. Biblioteket, Sthm. Samtidigt fastställdes taxan för kyrkliga förrättningar. Denna rättade sig efter förmögenheten. För jordfästning av en bonde, en kvinna eller en dräng, var det lägst 1 daler smt.

² WESTLING, Folkundervisningen sid. 355 o. f.

rat¹, varför nog böndernas ställning ej i och för sig var särskilt dålig då. Sedan blev det sämre. Väderleksförhållandena voro i stort sett desamma i Estland som i Livland. Redan 1695 talas det om missväxt. På grund av ihållande regn blev rågen dåligt mogen och föga lämplig till utsäde²; den regniga väderleken försvårade även i hög grad rågsådden, och därtill kom bristen på gott utsäde. Så var det även år 1696. De la Gardie uppgav den 24 september 1696, att »de mestes» rågåkrar blivit osådda såväl den hösten som den föregående. Den 23 januari 1697³ sade han, att nästan ingenstädes hade så mycket växt, att något hushåll därmed kunde uppehållas. Dessa uttryck äro säkerligen för starka, och stå knappast riktigt i samklang med den samtidigt lämnade uppgiften, att på grund av den starka nederbörden föregående höst »mer än tredjedelen av höstsädet lämnats obesått» (förut hade det ju hetat »de mestes rågåkrar»). Under alla förhållanden var emellertid rågskörden mycket sämre än vanligt, och därtill kom, att det var likadant med kornskörden³. Hade kornet lämnat rik avkastning, skulle det varit möjligt att på våren 1697 med korn beså de åkrar, som man föregående höst ej kunnat beså med råg, men nu hade också kornet i hög grad skadats av det myckna regnandet på hösten. Även år 1697 talas det om missväxt. Förhållandena voro bättre år 1698, och 1699 blev det en mycket god skörd. Nöden var liksom i Livland störst under början av år 1697.

Myndigheterna i Estland ingingo naturligtvis tid efter annan med förslag till och begäran om diverse åtgärder från konungens sida till lindrande av den nöd eller de

¹ De la Gardie till Eric Soop, dat. Reval den 20 dec. 1694 (i Sv. generalguvern. arkivet i Reval).

² De la Gardie till konungen, dat. Reval den 16 juli och 24 sept. 1696.

³ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 23 jan. 1697.

svårigheter, som de dåliga skördarna förde med sig. Den 28 mars 1696 ingick det estniska ridderskapet genom lantrådet med en underdånig anhållan om vissa lindringar i dess åligganden, och Karl XI förklarade sig den 5 maj av nåd vilja tillåta, att det s. k. tullkornet erlades efter det gamla haketalet för åren 1694 och 1695 och efter det nya först från och med 1696, samt att mönstringen efter det nya haketalet skulle få anstå till 1697, såvida icke dessförinnan något inträffade, som kunde nödvändiggöra adelsfamnans uppbrott¹. Våren 1696 föreslog generalguvernören, att 2,000 tunnor råg och 2,000 tunnor korn skulle kvarhållas i Estland, rågen att användas till utsäde följande höst och kornet till föda under sommaren för den utarmade allmogen, som arrendatorerna icke kunde bispringa; vad som utdelats skulle efter följande skörd återbetalas och en halv kapp dessutom på varje tunna. Den vinst för kronan, som så uppstod, borde enligt generalguvernörens mening användas till inrättande av ett magasin, varur allmogen sedan i nödfall kunde få hjälp. Detta förslag biföll konungen till alla delar den 22 juni, varvid han dock betonade, att de s. k. temporella arrendatorerna i första hand skulle bispringas². Enligt konungens mening skulle spannmålen helst tagas av arrendespannmålen för året.

Däremot ställde sig konungen till en början ej så gynnsamt till de förslag, som framlagts med anledning av de olägenheter, som vållades därav, att kursen å riksdaler specie stigit. Så hade skett i Livland också, men i Estland tyckas förhållandena ha varit mera ogynnsamma. Kursstegringen berodde dels därpå, att så obetydligt med riks-

¹ Estländska lantrådet till konungen, dat. 18 mars 1696 bland Livonica i *RA*) med påteckad resolution; de la Gardie till konungen, dat. Reval den 11 juni 1696.

² Konungen till de la Gardie och statskontoret 22 juni, till kammarkollegium den 26 juni 1696 *RR*, De la Gardie till konungen, dat. Reval 16 juli 1696.

daler inkommo i Estland, emedan handeln gått tillbaka, sedan konungen förbjudit exporten av spannmål, och dels därpå, att en stor mängd riksdaler drogos från landet till följd av den kungliga förordningen av den 3 mars 1695. Då hade nämligen bestämts, att de medel, som inflöto i riksdaler specie, i synnerhet av den s. k. licenten och av arrendena, och som ej behövde disponeras å orten, skulle överföras till räntekammaren i Stockholm. För arrendatorerna, som skulle betala halva arrendet i riksdaler-specie — andra hälften erlades i spannmål — var kursstegringen synnerligen oläglig, liksom för alla, vilka i samma myntsort skulle betala avgifter, såsom licenten. De la Gardie understödde en anhållan, att licenten i Estland, liksom skedde i Ingermanland, skulle få betalas i annat gångbart mynt efter en något lägre kurs, men konungen avslog den 9 maj 1696 densamma¹; hänvisningen till Ingermanland avfärdade konungen därmed, att det var en helt annan sak med Narva, som var en gränsort, och som konungen på allt sätt ville gynna för att befrämja den ryska handeln. Samtidigt avslog konungen en likaledes av generalguvernören tillstyrkt anhållan om lindring i arrendena på grund av riksdalerstegringen, vilken ingivits av sjutton arrendatorer, varav fjorton innehade perpetuella arrenden och tre temporella. Orsaken till avslaget var icke endast den, att arrendatorerna hade skyldighet att strängt efterleva kontrakten. Konungen hade låtit undersöka arrendatorernas förhållanden och kommit till den uppfattningen, att de perpetuella arrendatorerna hade mycket fördelaktiga kontrakt, varjämte priset på spannmål stigit de sista åren, sedan kontrakten uppgjorts, vilket medfört vinst för vederbörande, så att de nu icke borde ha svårighet att fullgöra sina kontrakt. För innehavarna av de temporella arrendena ömmade konungen mera, men för två av dem gällde det mycket små summor —

¹ Konungen till de la Gardie den 9 maj 1696 *RR*.

63 och 126 rdr. spec. — och den tredje Gustav Adolf Nieroth, som ansökt om lindring i arrendet för Penningebyhof, innehade jämte Otto Bernholt Nieroth andra och stora gods å arrende, varför det ansågs, att även han borde kunna fullgöra kontraktsbestämmelserna.

När nu skörden blev än sämre 1696 och handeln ytterligare gick tillbaka, förnyades emellertid anhållan om åtgärder för att motverka stegringen av kursen på riksdaler, och då gav konungen den 20 september 1696 sitt bifall till att halva arrendet skulle få betalas med gångbart mynt till en bestämd kurs¹, likväl med det villkoret, att medgivandet ej skulle tjäna som exempel för framtiden. När de dåliga tiderna fortforo, kom det emellertid att göra det, och även vissa andra avgifter begärde man få erlægga efter samma principer², och konungen kunde icke ställa sig alldeles avvisande.

Annan lindring lämnades ävenledes arrendatorerna. Då arrendatorerna ej betalade sina arrenden, hotades de med exekution, men generalguvernören förskonade dem, hos vilka inga förråd funnos, och att det ej var mot konungens önskan, blir tydligt därav, att han den 2 december 1696 förordnade, att de arrendatorer, som ej kunde betala sina arrenden vid de bestämda tidpunkterna, ej omedelbart skulle drabbas av utmätning.

Under tiden tilltog nöden. Arrendatorer och godsägare hjälpte mången gång sina underlydande bönder och försträckte dem spannmål till föda, men tillgången hos dem på spannmål var ofta obetydlig. De högsta myndigheterna gjorde vissa medgivanden för att öka tillgången på nödvändighetsvaror i Estland. Några köpmän hade erbjudit sig att till Reval införa spannmål från Lübeck, Danzig och andra främmande orter, om de kunde bliva fria från tull

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 15 oktober 1696.

² De la Gardie till konungen, dat. Reval den 3 juni och 15 augusti 1697.

och andra avgifter, och konungen lämnade den 30 december 1696 den begärda befrielsen ¹. Och när det på våren och sommaren 1697 klagades, att bristen på salt var stor i Estland, emedan inga fartyg anlände med sådan last, eftersom inga returvaror kunde påräknas, befallde konungen, att överståthållaren i Stockholm skulle för dess borgare tillkännagiva, att vem som ville finge föra sitt saltnederlag till Reval och där sälja det i minut såväl till borgare och lantmän ². Konungen ansåg medgivandet icke strida emot staden Revals privilegier, eftersom nöd var för handen och dess borgare icke själva kunnat skaffa salt ². Dylika medgivanden bidro emellertid ej så mycket till nödens lindrande. Beslutet av den 30 december 1696 om den fria införseln av spannmål kunde på grund av vintern ej omedelbart bli av någon betydelse. Just då var nöden som störst. Av större nytta för de nödlidande var tillåtelsen av den 2 december 1696, att ur kronans magasin skulle få utdelas 2 à 3000 tunnor spannmål ³. Denna var egentligen avsedd för sådana bönder, som ledo stor nöd och ej kunde få hjälp av arrendatorerna, och dessa skulle vara skyldiga att återbetala den, men även andra torde fått gagn av utdelningen. Generalguvernören fann det otroligt, att han skulle kunna få 3000 tunnor att räcka till bröd åt alla nödlidande, men han förklarade sig skola göra sitt bästa. Magistraten i Reval gjorde också vad den kunde för att hjälpa de stora skaror tiggare, som infunno sig i staden och dagligen växte med »hundratals» ³. Åtgärderna voro emellertid icke tillräckliga. Generalguvernören uppgav den 23 januari 1697, att många hundra människor dagligen om-

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 19 nov. 1696 med påtecknad resolution.

² De la Gardie till Konungen, dat. Reval den 10 juni 1697 med påtecknad resolution.

³ De la Gardie till konungen, dat. Reval 23 juni 1697.

kommo av hunger på vägar och stigar. Någon uppgift på antalet av hunger döda har icke anträffats, men det är troligt, att antalet närmast sig det i Livland ¹. Även om Estland ej var ett så betydande sädesland som Livland, skedde ju dock även ifrån Estland en icke obetydlig export av spannmål till egentliga Sverige och Finland under missväxtåren, och många i Estland ha naturligtvis därför ej kunnat undgå att beklaga, att så mycket säd utfördes till andra delar av det svenska väldet, och att ej mera gjordes för landets egna invånare. Förklaringen härtill torde vara densamma som ifråga om Livland ¹. Att antalet tiggare, som kommo från Finland och Ingermanland var stort, är klart därav, att Estland gränsade omedelbart intill det sistnämnda, vilket icke Livland gjorde, och en stor del av de döda torde vara att söka bland dessa.

Missväxten har naturligtvis medfört uppkomsten av flera ödeshemman. Av liknande skäl som ifråga om Livland ² har det emellertid icke varit möjligt att konstatera deras antal. Den sista fullständiga »Hauptrechnungsbuch» är för år 1693 och i verifikationsboken för 1699 ³ finnas inga uppgifter i saken.

Liksom Riga led naturligtvis Reval av de ekonomiska följderna av missväxten, icke minst förbudet att exportera spannmål. Staden sökte naturligtvis under sådana förhållanden av konungen vid olika tillfällen utverka sig vissa fördelar, så t. ex. lindring i fråga om det arbete på befästningsverken, närmast vallarna, som den åtagit sig. Magistraten anhöll sålunda i början av 1698, att Kungl. Maj:t skulle anslå en hel del medel, bl. a. accisen, som den kunde använda till omkostnaderna för vallbyggnaden ⁴. Som skäl till sin stads tillbakagång nöjde sig emellertid icke magis-

¹ Årsboken f. 1924 sid. 38 o. f.

² Årsboken f. 1924 sid. 39.

³ Finnas i *centralarkivet i Dorpat*.

⁴ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 2 april 1698.

traten med att hänvisa till följderna av missväxten; man förklarade att de s. k. fläckarna tillväxt på Revals bekostnad, och att stadens näringsliv minskats med hälften genom reduktionen¹. Dessa skäl ville emellertid icke generalguvernören godtaga. Han förklarade, att han icke märkt någon uppblomstring hos småorterna, och att reduktionen icke kunnat inverka på staden Revals handel, då en stor del av landet ännu tillhörde adeln, och då arrendatorerna av kronogodsen skulle erlægga halva arrendet i penningar, vilka de förskaffade sig genom att sälja varor till borgarna. För övrigt uppgav han, att staden jämväl före de hårda åren alltid klagat över dess knappa näring, och att enligt hans mening staden aldrig av egna medel kunde sätta fästningen i försvarsdugligt skick. Han slutade därför med att föreslå, att konungen skulle skicka två eller flera regementen som garnison. Då kunde fästningsarbetet bedrivas med eftertryck och borgerskapets näring förbättras; därjämte skulle den fördelen vinnas, att landet mera lämpades till det sannskyldiga tänkesättet. Generalguvernören har således icke litat så mycket på Revalborgarnas vänskapliga känslor mot Sverige. Hur det nu må ha varit med dessa, har dock hans uppträdande gentemot Reval i allmänhet ej kunnat stärka dess sympatier för Sverige. Även om man medgiver, att någon sanning ligger i generalguvernörens vid åtskilliga tillfällen framkastade beskyllning gentemot stadens borgare, att de voro högmodiga och ofta pockade på sina s. k. privilegier, tyder dock mycket på att de la Gardie icke ägde förmåga att på lämpligt sätt umgås med eller behandla stadens myndigheter.

Enligt en kungl. förordning av den 18 mars 1691 ägde stadens myndigheter icke rätt att vända sig direkt till konungen, utan de skulle genom generalguvernören inlämna

¹ Staden Revals ovilja mot reduktionen hade ju 1686 tagit sig det uttrycket, att flera borgare hade fällt förgripliga utlätelser mot reduktionskommissarierna. CARLSSON, D. 5 sid. 160.

sina underdåniga inlagor. Likadant var det för övrigt med enskilda medborgare. Att vända sig direkt till konungen var emellertid något, som man alltså gjorde, naturligt nog, då ofta även på sådant sätt framdragna ärenden upptogs till behandling. De la Gardie kände sig emellertid mycket illa berörd, om stadens myndigheter gingo förbi honom eller planerade att göra det. När stadens myndigheter i början av år 1698 voro betänkta på att sända några ombud till Stockholm för att anhålla om den nye konungens stadfästelse av de privilegier, som Reval tid efter annan erhölet, meddelade guvernören myndigheterna, att vad de hade att andraga inför konungen, skulle de inlämna till honom, varefter han med sitt yttrande skulle befordra ärendet, vidare¹. De la Gardies hållning vann konungens gillande, men så var det ej alltid. Det kunde hända, att generalguvernören efter blotta hörsägner, att stadens myndigheter med förbigående av honom vänt sig till konungen, beklagade sig däröver inför denne, och då kunde det låta helt annorlunda från Karl XII:s sida. Så var det våren 1700, kort efter sachsarnas infall i Livland.

I april 1700 inberättade generalguvernören, att han hört, att magistraten i Reval ämnade hos konungen begära rätt att värva ett infanteriregemente eller en bataljon, som ständigt skulle ligga i staden som en garnison, men samtidigt meddelade han, att det var av föga tilltalande skäl, som magistraten hyste sådana planer. De la Gardie förklarade sig ej kunna tillstyrka magistratens plan, då denna enligt hans mening tillkommit till stor del för att från staden utestänga det regemente, som han kort förut fått tillåtelse att värva, och för att staden skulle slippa inkvartering av konungens folk; en annan orsak skulle varit, att magistraten överskattade stadens privilegier och ville ha en här, som den kunde

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 31 mars 1698.

kommendera ¹. När Karl XII:s svar kom, var det helt skarpt. Han förklarade sig anse det mycket beklagligt, att generalguvernören lät sig förledas av illvilliga människor, som utsådde missförstånd mellan honom och magistraten. Konungen ansåg det vara mycket illa i en tid, då det var av nöden, att borgerskapet hölls i gott humör, varför han på det allvarligaste förmanade generalguvernören att lägga bort all hämngirighet och illvilja såsom något för konungens tjänst högst skadligt. Vad själva frågan om ett regemente angick, så hade konungen icke fått mottaga någon framställning i saken från magistraten, men han förklarade sig skolat anse en sådan som ett högst lovvärt uppsåt från stadens sida, vilket generalguvernören bort uppmuntra.

Beskaffenheten av de band, varmed Estlands befolkning kände sig knuten till Sverige, trädde i viss mån i dagen, redan när det stora nordiska kriget utbrutit och fienden hotade landskapet, och som en följd härav den svenska ledningen hade att vidtaga sina motåtgärder. Nog förefaller det, som Estland i allmänhet var något mera svensksinnat än Livland, men å andra sidan måste medgivas, att frestelserna till otrohet mot Sverige voro mindre i Estland, som icke berördes av det sachsiska infallet, samt att en del tecken tyda därpå, att det å somligt håll var rätt ljumt med känslorna mot Sverige.

Revals borgare kunde säkerligen icke, såsom somliga av deras medbröder i Riga troligen gjorde, drömma om att deras stad under polsk överhöghet skulle få samma privilegier och ställning som Danzig, men de voro icke alltid så villiga till stora uppoffringar, då de icke voro belåtna med den svenska kronans högste representant i deras stad ²,

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 26 april 1700 (med påtecknad resolution, dat. Karlskrona d. 15 juni) och den 7 maj 1700.

² Revals oginhet visade sig t. ex. när magistraten vägrade lämna underhåll åt Georg Wrangel, vars utnämning till överste och kommandant konungen den 17 mars 1700 bekräftat. Magistraten motiverade

och då de framförallt icke kunde gilla den svenske konungens vägran att frigiva spannmålsexporten, även sedan skördarna blivit bättre. I frågan om spannmålsutförseln hade dock generalguvernören stått på statens sida, och det fastän han fått mottaga förebråelser från Karl XII. Våren 1699 hade estländska lantdagen anhållit, att en viss kvantitet spannmål i förhållande till rusttjänsten eller efter konungens godtycke skulle få utföras, och de la Gardie hade tillstyrkt anhållan, men konungen hade svarat, att han väntat, att generalguvernören haft bättre förstånd och eftertanke än att understödja en så orimlig ansökan ¹. Icke desto mindre återkom de la Gardie följande vår efter krigsutbrottet med en begäran, att konungen skulle tillåta export av ett eller ett par tusen läster spannmål ². Nu kunde han hänvisa till en synnerlig god skörd och »en Herrans ymnighet på säd», och svaret blev därför ej så avvisande, även om det icke tillfredsställde estlänningarna. Konungen resolverade nämligen, att han icke fann rådligt att tillåta utskeppning till främmande orter, då det var brist hemma i Sverige, men att de kunde till Stockholm föra överskottet på säd, så skulle de där få skälig ersättning. Icke desto mindre kom de la Gardie i augusti 1700 med en ny anhållan om exporttillstånd. Några borgare i Reval anhöllo nämligen då om tillstånd att få utföra 300 läster råg mot att till kronan i rekognitionsavgift avstå 150 läster eller ock pengar härför enligt markgångspris. De la Gardie tillstyrkte anhållan under den motiveringen, att, även om en stor armé skulle operera i Estland, behövde man icke frukta någon brist på spannmål, emedan, oavsett den rikliga skörden särskilt av råg, stort

sin vägran därmed, att konungen ej förordnat honom. De la Gardie till konungen, dat. Reval den 7 juni 1700.

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 10 mars 1699 med påtecknad resolution, dat. Stockholm den 6 april.

² De la Gardie till konungen, dat. Reval 26 mars 1700 med påtecknad resolution.

förråd fanns i staden, och att såväl adel som borgare voro »penninglösa» på grund av handelns avstannande¹. Konungen lämnade den 4 september 1700 sitt medgivande, vilket var mindre underligt, då han på grund av den goda skörden i sina länder redan den 8 augusti medgivit, att spannmål skulle under vissa förutsättningar få ifrån Estland och Livland utskeppas till Sveriges vänner och bundsförvanter, såvida den icke behövdes å orten².

Detta innebar en lättnad icke blott för borgarna utan även för godsägare och arrendatorer. Nu kunde handeln komma igång och pengar inflyta. På hösten 1700 förklarade sig konungen även vilja tillåta utskeppning av 1,000 läster spannmål till utrikes ort utan närmare angivande av att det var till bundsförvanter. Det skulle dock blott få ske mot att utskepparne erlade icke blott den vanliga avgiften och den påbudna rekognitionsavgiften utan även till konungens ränteri lämnade ett så stort förskott, som de kunde få för den spannmål, som utfördes³. Som säkerhet skulle kronan lämna arrenden och andra inkomster. Av detta medgivande begagnade sig ingen. Och snart blev det slut på den export, som skett i enlighet med generalguvernörens av konungen gillade förslag av den 16 augusti 1700.

När alltmer spannmål behövdes för de svenska trupperna, blev det så gott som slut på spannmålsexporten. Den 12 januari 1701 förordnade nämligen Karl XII⁴, att varken godsägare, arrendatorer eller bönder skulle understå sig att föra säden annorstädes än till de kungliga magasinerna, samt att, om någon ändock gjorde det, skulle varan konfiskeras. De la Gardie påpekade då den stora svårighet det

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval 16 aug. 1700 med påtecknad resolution dat. Kristianstad den 4 sept. 1700.

² De la Gardie till konungen, dat. Reval 23 aug. 1700.

³ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 11 januari 1701.

⁴ RR. Lais den den 12 jan. 1701.

skulle bli att erlægga vissa avgifter, som skulle utgå i penningar, särskilt svårigheten för arrendatorerna att betala den hälft av arrendet, som skulle erläggas i pengar, och förfrågade sig, om icke vederbörande skulle till någon del få försälja sin spannmål. Konungen fann dock icke rådligt att under dåvarande förhållanden lämna ett sådant tillstånd, men förklarade sig vilja medgiva var och en enskild person, som därom anhöll, tillstånd att utföra så stor kvantitet, som han kunde anse rådligt, samt gillade generalguvernörens alternativa förslag, att arrendatorerna skulle få erlægga den hälft av arrendet, som enligt kontraktet skulle utgå i penningar, i spannmål, dock icke till högre pris än spannmålen var upptagen i kontrakten ¹.

Så väl adel som borgare har haft svårt att förstå de stränga restriktionerna i fråga om handeln med spannmål. Dessa voro otvivelaktigt för rikets skull nödvändiga under missväxtåren, men lättnader i exportförbudet skulle nog kunnat utan risk ske tidigare, åtminstone sommaren eller hösten 1699, då skörden var så god, och det är ju möjligt, att villigheten och kanske även förmågan att bära nya bördor för krigets skull då i vissa fall skulle varit större.

När det gällde att skaffa spannmål till de två magasin, som de la Gardie kort efter det sachsiska infallet inrättade i norra Livland för att ha säd till de trupper, som kommit eller väntades från Finland, åtog sig godsägarna och arrendatorerna i Estland att skaffa vad som fattades ², och det tyder ju på en viss villighet, men det var dock ej fråga om att säden skulle levereras utan ersättning. Arrendatorerna skulle erhålla motsvarande minskning i arrendena och de adliga godsägarna i vissa avgifter, såsom tullkornet och bevillningen, och när de la Gardie mot slu-

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 8 febr. 1701 med påtecknad resolution.

² De la Gardie till konungen, dat. Reval den 26 mars 1700.

tet av året förfrågade sig hos konungen, om arrendatorerna för sina förskott skulle få gottgörelse i minskning av det löpande årets arrende eller de skulle få vänta till bättre tider, vilket skulle falla sig svårt, svarade denne, att de skulle få ersättning i årets arrende och, om de förskjutit något över det, i följande års ¹. När sedan de finska trupperna marscherade genom landet, visade emellertid icke adeln så stor villighet att skaffa hästar och annat, som åtminstone den svenska krigsledningen väntat. General Otto Vellingk, som fick uppbära skarpt klander av konungen, för att han icke under försommaren övergått Düna och tillfogat fienden ett avgörande nederlag ², framhöll som en orsak till overksamheten, att han icke från Estland fått den kontribution och det förråd, som lovats. Vissa omständigheter tyda också på att, även om Vellingk överdrivit, den estländska adeln ej varit särskilt angelägen om att t. ex. underlätta truppernas frammarsch. Ståthållaren Matthias von Porten, som hade till uppgift att under våren befordra de finska truppernas marsch genom Estland, var allt annat än belåten med hållningen hos adelsmännen, och han använde t. o. m. ordet rebeller vid sin kritik av dem. Detta hade till följd, att ridderskapet vid en då hållen lantdag besvärade sig över ståthållaren och tillbakavisade beskyllningarna, men denne vidhöll sin uppfattning och inlämnade till generalguvernören en mycket vidlyftig bilaga, vilken han ansåg styrka den av honom uttalade uppfattningen ³. Detta skedde, innan Vellingk hos konungen besvärat sig över att han icke fått tillräckligt understöd från Estland, och v. Portens inlaga har således icke tillkommit för att fritaga honom från att även drabbas av den be-

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 14 dec. 1700 med påtecknad resolution.

² CARLSON, D. 6 s. 376.

³ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 7 juni 1700 med bilaga.

skyllning, som konungen riktade mot de la Gardie att icke ha visat tillräckligt nit, då det gällde att på allt sätt underlätta den svenska härens genomtåg och sedan dess operationer. Inlagan bidrog snarare till att konungen fick den uppfattningen, att generalguvernören varit försumlig.

Otvivelaktigt är, att de la Gardie icke uppträtt tillräckligt bestämt mot adelsmännen. När de till exempel förklarade sig omöjligt kunna åtaga sig större kontribution än en läst av varje hästrusttjänst, godtog han deras skäl¹. I skrivelse till konungen förklarade han sig den 6 september 1700 ej ha funnit dem annat än villiga efter förmåga. Ett par veckor senare kunde han icke säga detsamma. Då ryssarna i september visade sig utanför Narva och hotade Estland, gav de la Gardie de i Reval församlade lantråden befallning att genast begiva sig till sina hemorter för att tillse, att bönderna ej övergåvo sina gårdar och därmed prisgåvo dem åt plundring. Samtidigt tillskrev han samtliga präster i Wierland och Jerwen och utfärdade ett öppet plakat med order, att samtliga godsägare och arrendatorer skulle med sina drängar och bönder genast samlas vid Wittensten, men adelsmännen höllo sig undan och t. o. m. övergåvo sina gårdar², vilket dock i en del fall berodde på böndernas hållning, varom mera nedan.

Trots de krigiska och oroliga tiderna önskade ridderskapet hålla en lantdag och anhöll hos generalguvernören, att denne skulle sammankalla en sådan till den 1 februari, och det såg ut, som han icke hade något däremot, fastän han ej vågade göra det, förrän konungen lämnat sitt bifall. Härtill var dock Karl XII ej hågad. I dennes svar, som är daterat Lais den 21 december 1700³, hette det, att

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 6 sept. 1700.

² De la Gardie till konungen, dat. Reval den 15 sept. och 1 okt. 1700.

³ RR.

ridderskapet »vid så bullersamma tider» icke borde tänka på en lantdag utan i stället hjälpa till att försvara landet, och att adelsmännen hade skyldighet att med sina underlydande söka skydda landet. Följande månad utfärdade konungen detaljerade bestämmelser för ett s. k. utskott av landet¹ och utsåg till överstar följande personer, nämligen Otto Rehbinder i Jerwens krets, Gustav Wrangel i Wieks, Wihelm Henrik Hastfehr i Wierlands och Herman von Bellinghausen i Harriens². Oaktat milisen på så sätt organiserats, kom den icke att göra mycken nytta, när den på hösten 1701 beordrades till Narvatrakten för att skydda landet mot ryssarna. Kallelse hade redan i mitten av augusti utfärdats av generalguvernören³, och några veckor sedan hade den efter en order från konungen av den 21 september 1701 förnyats, men få adelsmän inställde sig. Egendomligt nog tycktes generalguvernören finna detta rätt naturligt. Trots att han flera gånger, varom mera nedan, klandrats av konungen för bristande nit, framkom han nu med ett förslag angående milisen, som var i överensstämmelse med adelns önskan. Han uppgav, att av de adliga godsägarna, som voro hemma, blott funnos ett trettiootal, som voro dugliga till krigstjänst — övriga krigsdugliga sades ha gått i svensk tjänst — samt att arrendatorerna och deras tjänstemän ej utan risk kunde lämna de kungliga domänerna⁴. Gjorde de det, skulle bönderna, som redan voro uppstudsiga, bliva upproriska och ej bry sig om skjutsning och utlagor. De la Gardie förfrågade sig därför, om icke de adliga godsägare, som till följd av ålder eller sjukdom voro oförmögna att draga ut mot fienden, ävensom arrendatorerna och deras s. k. amt-

¹ Se årsboken f. 1924 s. 52.

² RR, den 26 januari 1701.

³ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 14 aug. 1701.

⁴ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 7 okt. 1701 med påtecknad resolution, dat. Würgen 22 okt. 1701.

män kunde befrias därifrån. Generalguvernörens synpunkter godtog emellertid Karl XII icke; han fann invändningarna i fråga om ridderskapet lama och förklarade sig så mycket mindre kunna befria arrendatorer och amtmän, som allmog-
gen rättade sig efter dem.

Det ser verkligen ut, som om de kvarvarande bönderna på ett och annat ställe ställt till oroligheter och plundrat, sedan ståndspersonerna ryckt ut med milisen, men å andra sidan skulle det säkerligen ej blivit något alls av milisen, om samtliga adelsmän och deras amtmän stannat hemma. Oaktat konungens uttalade vilja ingåvo samtliga lantråden i Estland i februari 1702 till generalguvernören en böneskrift, i vilken de anhöllo, att amtmännen skulle befrias från att gå i fält. Samtidigt bådo de bland annat att bliva förskonade för sådana pålagor, som lantdagen icke beviljat. Trots att de la Gardie icke borde varit okunnig om att konungen med stor ovilja skulle mottaga en sådan framställning, befordrade han den vidare¹. När Karl XII:s svar avgavs den 14 mars 1702, var det också synnerligen skarpt. Han beordrade generalguvernören att utan någon försummelse indriva allt, som påbjudits, och därutöver ytterligare något som straff för de tredskande. Vad konungen fann nödvändigt för landets försvar och krigets förande, det påbjöde han utan att taga adel och undersåtare till råds, och han väntade, att de skulle fullgöra det, som han krävde, och generalguvernören fick order att varna för den ofärd, som skulle komma, om de hädanefter läte förmärka det ringaste av sådant tal.

Estlands ridderskap förde således ett djärvt tal, varför man icke kan förundra sig över konungens skarpa svar. Han hade i mycket känt sig besviken på detsamma. Adelsmännen hade icke visat sig tillmötesgående mot kronans

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 20 februari 1702 med påtecknad resolution den 14 mars 1702.

krav. Även konungens uppmaningar till arrendatorerna att låna kronan pengar hade förklingat ohörda, och icke ens hotet, att de skulle förlora sina arrenden, hade inverkat. Följden hade då blivit, att alla temporella arrenden förklarats lediga, men blott en enda, assessorn vid borgrätten i Riga Daniel Rudbeck, hade då gjort ett erbjudande. Han hade kort förut fått godset Arroköll¹ på temporellt arrende och erbjöd sig nu att, om han fick det på ständigt arrende, erlägga 1,000 riksdaler specie. Värre var dock, att adelsmännen icke fullgjort de prestationer, som blivit dem ålagda. Onekligen krävdes mycket av dem, men det var en utomordentlig tid, och konungen medgav i vissa fall lindringar. När på våren 1701, då nya trupper kommo över från Sverige och Finland, skjutsningen blev synnerligen betungande och jordbruksarbetet blev lidande, förordnade konungen, att regementena skulle nöja sig med mindre skjuts enligt en bestämd plan². Att det mången gång var mycket betungande för adelsmännen att fullgöra det, som krävdes av dem, torde icke kunna förnekas, men det förefaller dock, som den goda viljan icke heller fanns. Ridderskapet ifrågasatte ju rentav de kungliga förordningarnas laglighet. Att det i en så kritisk tid djärvdes göra detta, är i sanning märkligt, och det vittnar icke om någon större samhörighetskänsla med det svenska riket.

Som redan antytts, var allmogens hållning i Estland strax efter krigets utbrott icke den bästa. Redan kort efter fiendens infall i Lifland i februari 1700 meddelade generalguvernören, att bönderna i en del trakter av Estland visade sig tredska mot sina herrskap³. De ville icke gå till arbete, icke ens köra spannmål till kronomagasinen. Böndernas ovillighet att rycka mot fienden framträdde snart, och ännu allvar-

¹ De la Gardie t. kon., dat. Reval 25 juli 1701.

² De la Gardie t. kon., dat. Reval 17 maj 1701 med påtecknad resolution.

³ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 24 februari 1700.

sammare uttryck tog sig stämningen bland dem på några håll. Så plundrade bönderna flerstädes i Wierland på hösten 1700 sina herrskaps gårdar, och de la Gardie förklarade, att han med så litet manskap, som fanns till förfogande, innan konungen kommit över med sin här eller de finska regementena anlönt, icke trodde sig kunna bringa bönderna till lydnad¹. Följande vinter voro bönderna upproriska å Wannamoisa i Wieks krets, vilket gods Mannrichter Detlof von Derfelden hade på tolv års arrende. Bönderna vägrade leverera durchtågsgärder och kontributionspersedlar samt att fullgöra dagsverken och skjutsningar m. m.; och då skickade generalguvernören militär till godset. Då lovade bönderna bättring, men strax därefter var deras hållning likadan. De besvärade sig hos konungen och bådo att bli fria från dagsverken och få igen sina gamla rättigheter. Arrendatorn klagade ånyo hos generalguvernören över bönderna och anhöll om hjälp, i fall han skulle bli vid arrendet². De la Gardie fann, att von Derfelden enligt kontraktets bestämmelser hade rätt att å godset uppbygga ett s. k. hovläger, till vars kultiverande han behövde dagsverken, varför bönderna icke kunde slippa ifrån de pålagda skyldigheterna. Han kommenderade därför en i distriktet liggande dragonkapten jämte 30 dragoner till Wannamoisa för att fångsla upphovsmännen och tillhålla de övriga att visa lydnad, och konungen gillade åtgärderna; denne lät nämligen å de la Gardies inlaga anteckna: »är rätt gjort»². När dragonkaptenen von Clambeck anlände till godset i mitten av maj 1701, hade omkring 300 bönder sammanrottat sig utom kvinnor och barn; de voro väpnade med liar, yxor och skarpt vässade stänger. De förklarade, att de hellre ville ihjälskjutas än underkasta sig arbete på hovet,

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 1 oktober 1700.

² De la Gardie till konungen, dat. Reval den 10 maj 1700 med resolution, dat. Lais d. 14 maj.

och då Clambeck icke hade order att skjuta skarpt och uppmaningar icke hjälpte, avmarscherade han med sin lilla trupp. Generalguvernören föreslog nu, att de två infanteriregementen, som väntades skola landstiga i Reval och sedan skulle marschera till Pernau, skulle göra en avstickare till Wannamoisa, och att med dem skulle följa ståthållaren von Porthen och ett par assessorer, så att de upproriske kunde dömas och avstraffas ¹. Karl XII bemyndigade de la Gardie att utfärda för militären nödvändiga order, men då denne fick detta meddelande, hade han ändrat mening angående lämpligaste sättet att få bukt med bönderna. Som Wannamoisa låg tre mil från den väg till Pernau, på vilken trupperna skulle tåga, skulle allmogen säkerligen fattat misstankar, om trupperna gjort en så stor avvikning från marschrouten. De la Gardie befarade, att under sådana förhållanden bönderna skulle hunnit fly till skogs, innan trupperna hunnit fram, och han trodde, att oron skulle lägga sig, blott de två främste ledarna, som sades hava begivit sig till konungen för att klaga, blevo fängslade och straffade, varför han anhöll, att de skulle häktas omedelbart efter deras ankomst till konungens läger och sändas till Reval ². Ledarna hade emellertid icke begivit sig till konungen, utan de höllo sig undan, och de anträffades icke, då generalguvernören i slutet av juni sände ståthållaren von Porthen och några assessorer från borgrätten i Reval jämte skarprättaren till Wannamoisa under betäckning av ett kompani lantdragoner. Ståthållaren kunde nu hålla rannsaking under betäckning av dragonerna, och då konstaterades det bland annat, att bönderna ej gjort något arbete sedan fjorton dagar före påsk. Som ingen ledare anträffades, nöjde sig domstolen med att döma en del av de brottsliga till gatlopp; en kvinna, hustru till en av le-

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 17 maj 1701 med konungens resolution av den 23 maj påtecknad.

² De la Gardie till konungen, dat. Reval den 31 maj 1701.

darna, fick sex par spö. Efter exekutionen lovade alla lydnad, och de infunno sig till arbete, så länge dragonerna stannade. Men så snart dessa dragit bort, nedlade bönderna arbetet, oaktat ståthållaren stannat kvar i trakten. Denne föreslog då, att man skulle taga en del bönder som gisslan och hålla dem fängslade, tills de andra blevo lydiga ¹. De la Gardie gillade förslaget, och det förefaller, som lugnet sedan återställts.

Snart blev det emellertid oro å annat håll. På hösten 1701 ville icke bönderna å godset Werpel i Wiek fullgöra sina skyldigheter enligt vackeböckerna; de vägrade att betala durchtågskontributioner m. m. och ville icke gå på arbete. De överföllo en av godsets tjänstemän, då han skulle indriva en av generalguvernören båbjuden skjuts, och sedan blev amtmannen, då han skulle indriva bland annat resterade durchmarschspersedlar, så illa slagen, att det troddes, att han ej skulle få behålla livet ². Det finnes även andra exempel på oro hos allmogen.

Böndernas i Wannamoisa vägran att fullgöra dagsverken kan åtminstone i någon mån ha berott därpå, att det i samband med upprättandet av hovlägret pålades dem något, som gjorde dem mera beroende av arrendatorn, och att de smittats av frihetskänslan hos kretsens svenska bönder, vilka alltid sökt bevara sin fria ställning. Vägran att fullgöra de gårdar m. m., som voro nödvändiga för de trupper, som tågade genom landet, och som skulle försvara dem, är något av allvarigare art. Det kan ej blott ha berott på att bönderna kanske ibland med skäl kunnat mistänka, att vad arrendatorernas och godsägarnas tjänstemän sagt sig skola indriva för kronan ej kommit denna till godo ³. Icke ens ryssarnas grymma härjningar tyckas ha

¹ De la Gardie till konungen, dat. Reval den 7 juli 1701.

² De la Gardie t. kon., dat. Reval 29 okt. 1701 jämte bilagor (Helena Nassokins brev från Werpel och vederbörande pastors attest.)

³ Att myndigheterna beivrade övergrepp av godsens s. k. amt-

gjort allmogen vidare benägen till större uppförfingar. Till dess bristande vilja har naturligtvis exemplet från adelns sida bidragit. Kulturellt sett, stod för övrigt i allmänhet den estländske bonden på så låg ståndpunkt, att han knappast insåg fördelen av att tillhöra det svenska riket. Under hungeråren på 1690-talet hade de svenska myndigheternas åtgärder ju icke varit tillräckliga, och det kom man säkerligen ihåg. När nu skördarna blevo bättre, utkrävdes stora gårdar. Skulle det kunna bli värre under en annan herre? Om sådana tankar uppstått hos estniska bönder, är det åtminstone förklarligt, då, trots bemödanden från den svenska regeringens sida, största delen av befolkningen i andligt avseende ej nämnvärt höjt sig, och då den förbättring i materiellt hänseende, som otvivelaktigt inträtt för allmogen genom den svenska kronans åtgärder, gick om intet till följd av allt, som den svåra missväxten och kriget förde med sig.

3. Ingermanland.

När Ingermanland genom Stolbovafreden 1617 kom till Sverige, befann sig landskapet i ett synnerligen dåligt läge. Blott en helt obetydlig del av landet var uppodlat och befolkningen ytterst gles. Den svenska regeringen stod inför en svår uppgift, när det gällde att befrämja landets utveckling och knyta dess befolkning närmare Sverige. Det var ännu svårare än i Estland och Livland, då den ingermanländska befolkningen till allra största delen tillhörde den grekisk-katolska religionen. Hit hörde nämligen icke blott de invandrade ryssarna utan även den ursprungliga befolkningen av finsk härkomst. Att närmare ingå på den svenska regeringens religiösa politik, hör ej till före-

män synes av ett fall från Kathrinehof år 1702. De la Gardieska arkivet, del 13 (Lund 1840) sid. 108.

liggande uppgift, i synnerhet som den är behandlad av CARL ÖHLANDER, men det torde kunna fastslås, att de svenska myndigheternas åtgärder för att omvända den grekisk-katolska befolkningen bidragit till att stämma denna mindre vänligt mot Sverige, oaktat både Gustav Adolf och Karl XI, då de fruktade en massutvandring till Ryssland, befallde, att man skulle gå fram på övertalningens väg ¹.

De radikala kolonisationsmetoder ², som följdes, voro till en början troligen nödvändiga, men de befordrade icke uppkomsten av en självständig, fri bondeklass. Visserligen kom det att finnas vad man skulle kunna kalla kronobönder, men dessa voro till antalet få. De flesta bönder kommo att lyda under godsägare, av vilka en del voro inhemska, men de flesta svenskar, som fått områden att kolonisera i Ingermanland. Genom reduktionen återgick en stor del av landskapets jord till kronan, som sedan utarrenderade den, och då kommo bönderna å sådan jord mera att få karaktär av kronans bönder, men de lydde dock under arrendatorn, och deras ställning kunde ej anses fullt tryggad, varom mera nedan.

Vilka ofullkomligheter som nu än kunnat vidlåda den svenska politiken i Ingermanland, gick dock landskapet framåt ³, vartill naturligtvis den långa fredsperioden under Karl XI starkt bidragit. Invånareantalet steg väsentligt, stora områden odlades, och ödesmålen blevo få. År 1640 var den mantalsskrivna delen av befolkningen i det egent-

¹ ÖHLANDER, C., Om den svenska kyrkoreformationen i Ingermanland, Uppsala 1900, sid. 162 o. ff.

² ÖHLANDER, C., Bidrag till kännedomen om Ingermanlands historia och förvaltning I 1617—1645, Uppsala 1898, t. ex. sid. 21, 29 ALMQVIST, J. A., Den civila förvaltningen i Sverige D. 2 Stockholm 1922 sid. 657 o. ff.

³ FORSSTRÖM, O. A., Kuvaus Inkerinmaan oloista Ruotsinvalian aikana I. Akad. afh. Helsingissä 1890 sid. 47 o. ff. Arbetet behandlar huvudsakligen början av det svenska våldets tid men i någon mån även senare delen.

liga Ingermanland, således frånräknat det estländska Allentacken, något över 6,000 personer¹. De mantalsskrivnas antal, som för år 1664 uppgives till 10,000², upptages i guvernementsboken för Ingermanland för år 1690 till 24,748 personer, frånräknat Narva³. Den mantalsskrivna befolkningen fyrdubblades således under femtio år. Stigningen fortsätter de närmaste åren efter 1690. År 1693 är den mantalsskrivna befolkningen upptagen till 28,097 personer och år 1696 till 33,253⁴, nu liksom förut staden Narva undantagen. Denna var befriad från erläggande av mantalspengar, men för de nämnda åren upptogs i guvernementsböckerna mantalspengar för 2,507 personer, vilka pengar sedan avkortades.

Nu är det alltid vanskligt att av den mantalsskrivna befolkningens antal sluta sig till hela folkmängden. Mantalsskrivningen skedde efter samma principer som i Sverige⁵, och där växlade år 1751 den mantalsskrivna befolkningen mellan 33,9 % i Blekinge län och 52,8 i Uppsala län⁶. Utgår man från att 50 % av Ingermanlands befolkning var mantalsskriven, skulle landskapet år 1690 haft 49,496 och år 1696 66,506 invånare, frånräknat staden Narva. Sistnämnda siffra tyckes emellertid väl hög, men att Ingermanlands befolkning år 1690 varit omkring 50,000 bestyrkes även av

¹ ÖHLANDER, Bidrag s. 50 not 2.

² NYSTRÖM, J. F., Ingermanland (Nord. Familjebok) 1910.

³ Guvernementsböckerna för Ingermanland finnas i Finska statsarkivet i Helsingfors, citerat *F. S.* Detaljer rörande den mantalsskrivna befolkningen se bilagorna. För Narva upptogs hela tiden samma mantalspengar, men som staden var befriad därifrån, avkortades de.

⁴ Enligt guvernementsböckerna i *F. S.* Se för övrigt bilagorna 2, 3 och 4.

⁵ De betalandes ålder över 15 och under 63; befriade voro bl. a. adelsmän med husfolk, krigsbefäl och manskap. LINDE, L. G. System. framställn. af svenska kamerallagfarenheten, Örebro 1867 s. 174.

⁶ AXELSON, G. E., Bidrag t. kännedom om Sveriges inre tillstånd på Karl XII:s tid, Dis. Ups. 1888, s. 374.

andra uppgifter. I 1690 års guvernementsbok meddelas nämligen även antalet rökar eller hushåll. Så uppgives antalet rökar till 9,074, därav 7,362 bonderökar och 1,712 s. k. bobollerökar, de sistnämnda nu väl närmast motsvarande mindre torparehushåll¹. Antalet personer i varje hushåll var samtidigt i t. ex. Halland något mer än sex², men med hänsyn därtill, att Ingermanland hade en viss karaktär av nybyggarland, torde det vara försiktigast att ej räkna med flera än fem på varje rök. Med denna beräkningen skulle bonde- och bobollerökarnas personer uppgå till 45,370, och läggas så härtill arrendatorer och andra stånds-personer jämte deras hushåll, stiger befolkningssiffran säkert till nära 50,000. Att befolkningen år 1696 skulle stigit ända till över 66,000 förefaller däremot knappast troligt. Visserligen har bobollerökars antal ökats rätt mycket men bonderökarnas mindre³. Under alla förhållanden har dock folkmängden ökats kraftigt under första hälften av 1690-talet.

Samtidigt med ökningen av befolkningen lades naturligtvis mer jord under plogen, men ökningen är mycket svår att angiva, bland annat därför att enheten för jordefaltet förändrades. Jorden var indelad i s. k. obser, och med en obs förstods under början av den svenska tiden ett område, på vilket kunde utsås 30 à 40 tunnor spannmål, men längre fram en bestämd areal, lika med 30 svenska tunnland⁴. Jordrevision skedde i slutet av 1630-talet och troligen också på 1670- och 1680-talen. 1687 års jordebok tyckes ha tjänat som mönster ännu 1699, vilket är det sista år, för vilket det finnes någon guvernementsbok för Inger-

¹ Om innebörden om ordet bobol se även ALMQVIST s. 668.

² BONNESEN, S., Om Hallands folkmängd under Karl XII:s regering s. 261 o. f. (Karolinska förb:s årsbok 1911).

³ Se härom bilagan n:r 4; från Ivangorods län saknas uppgifter men här har förändringen säkerligen varit minst.

⁴ ALMQVIST, D. 2 s. 667 o. f.

manland i Finska statsarkivet. I Narvas och Ivangorods län äro obstalen nämnda år, naturligt nog, små, större i Jama, Nöteborgs och Koporje län. För sistnämnda län som har det högsta obstalet, upptages 1,437 $\frac{17}{80}$ s. k. årliga ränteobser¹. I jordeboken för 1699 skiljes ifråga om de tre sistnämnda länen fullt tydligt mellan s. k. stationsobser och hovlandsobser. Stationen eller statien var en avgift, som i spannmål skulle erläggas till krigsmaktens och fästningarnas underhåll. Enligt ÖHLANDER och ALMQVIST² skulle denna avgift erläggas av all jord, men så var åtminstone vid slutet av 1600-talet icke fallet. Det synes icke blott av uppgifter i jordeboken utan även av kontrakt i verifikationsböckerna. Så utarrenderades den 9 juli 1689 till arrendatorn Nils Andersson 41 $\frac{3}{10}$ besatt obs i Dägilinschi pagost med skyldighet för arrendatorn att tillse, att kronan fick station för 37 $\frac{4}{5}$ obs, och den 29 november samma år utarrenderades 4 $\frac{1}{5}$ obs i Korboiselski pagost, varvid kronan förbehöll sig station av 3 $\frac{1}{5}$ obs, medan $\frac{4}{5}$ obs som tillhörande hovlägret skulle vara befriad från den avgiften³.

På ett framåtskridande tyda även uppgifterna angående ödeshemman. I guvernementsboken för år 1690 uppgives blott 1 $\frac{5}{8}$ obs öde i hela Ingermanland. Nu är det visserligen möjligt, vilket kommer att framgå av det följande, att ödestalet varit större än det av myndigheterna kända, men under alla förhållanden får man anse, att myndigheternas strävan att få uppkomna ödeshemman i bruk lyckats utmärkt. Då kronogodsen skulle utarrenderas, vare sig det gällde förnyandet av arrendet eller överlåtelsen till ny arrendator, verkställdes noggrann inventering, och myndigheterna sökte då alltid förmå vederbörande att emot vissa frihetsår besätta de ödesobser, som uppkommit, och

¹ Se bilagan n:r 5.

² ÖHLANDER, Bidrag s. 63 o. f., ALMQVIST D. 2 s. 660.

³ Kontrakten finnas i verifikationsboken för 1690 i F. S.

vid denna tid hade således resultatet blivit bra, och det säkerligen icke bara på papperet utan även i verkligheten.

När en arrendator vid tillträdet förbundit sig att mot vissa frihetsår besätta ödesobs med bönder, så slapp han ej från alla avgifter, om han sedan förklarade, att det varit honom omöjligt att skaffa bönder. Det blev undersökning vid tinget, och befanns det då, att arrendatorn gjort sitt bästa, slapp han visserligen en del av de avgifter, som skulle utgått efter frihetsårens slut, men fick erlägga en del, och detta bör ha utövat ett starkt tryck på arrendatorerna att skaffa bönder. I kammarkollegiets brev av den 3 augusti 1691¹ bestämdes det, att arrendatorerna skulle erlägga hälften av arrendet, som skulle utgått för ödesobs efter frihetsårens slut. De skulle slippa den andra hälften, om de använt all flit på att skaffa bönder men ej kunnat. I överensstämmelse med denna resolution avskrevs t. ex. av generalguvernören den 29 april 1692 hälften av skjutsfärdspengarna och stationen samt domkyrkotunnan för 13 $\frac{1}{4}$ obs ödesland i Jasterbinschi pagost, Jama län, vilka avlidne borggreven Jörgen Tunderfelts arvingar innehade på arrende men ej kunnat besätta med bönder².

Ej heller antalet frihetshemman var stort år 1690, blott något över 3 %. Betydligt över medeltalet hade Jama län, men Nöteborgs län, där i slutet av årtiondet förhållandena blevo så dåliga, hade blott 2,5 % frihetshemman och för övrigt inga ödeshemman. Att myndigheterna ansågo förhållandena gynnsamma, får man väl också sluta därav, att en skärpning av arrendekontrakten skedde. Förut hade arrendatorerna fått en viss lindring i arrendevillkoren, om missväxt inträffade. Härmed blev det nu slut. I brev av den 8 augusti 1688 till generalguvernören Göran Sperling förklarade kammarkollegium, att det var konungens vilja, att kronogodsens i Ingermanland hädanefter skulle utarren-

¹ Citerat i 1693 års guvernementsbok. F. S.

² 1633 års guvernementsbok. F. S.

deras utan s. k. missväxteftergift. Arrendatorerna tyckas också utan vidare ha funnit sig häri, och det även i sådana fall, när det gällde arrende på kort tid. Så förnyades den 9 juli 1689 på sex år det kontrakt, som arrendatorn Nils Andersson den 10 november 1684 ingått angående arrende av 41 $\frac{3}{10}$ obs i Dägilinschi pagost, Koporje län, med den ändringen, att den s. k. missväxteftergiften ströks¹. Och den 29 november 1689 utarrenderade generalguvernören åt löjtnanten Simon Örtken på tre år 4 $\frac{1}{5}$ obs i Korboiselski pagost Nöteborgs län, 11 »utan att bestå någon missväxt»¹.

Även i andra avseenden skedde skärpningar, som avsågo att bereda kronan fördelar. Prästerskapet hade ofta och säkerligen med en viss rätt klagat över otillräckliga löner². Utom själva prästbostället funnos bondehemman, från vilka präster och kyrka åtnjöto avkastning, och guvernören Hans von Fersen hade 1683 bestämt, att icke blott prästerna själva skulle vara fria från erläggande av lagmans- och häradshövdingepengar för den jord de brukade utan att också deras bönder skulle vara fria så väl därifrån som från vissa andra utlagor, emedan de icke kunde anses för annat än prästernas och klockarnas drängar. På detta sistnämnda medgivande blev det slut tio år senare. Den 21 november 1693³ bestämde nämligen Karl XI, att prästerna i Ingermanland visserligen skulle åtnjuta samma förmåner som prästerskapet i riket för den prästjord, som de själva brukade, men att de för den jord, som brukades och beboddes av bönderna mot viss avgift, skulle de vara skyldiga att betala både station, häradshövdinge- och lagmans-

¹ 1690 års verifikationsbok *F. S.* I fråga om Örtkens arrende hette det uttryckligen, att all bevislig skada som krig åstadkommit, skulle gottgöras i arrendesumman, samt att han skulle slippa rusttjänst.

² ÖHLANDER, Om den sv. kyrkoreformationen . . . s. 650 f.

³ Karl XI:s brev i 1693 års verifikationsbok *F. S.*

pengar, durchtågsgärder och alla andra kontributioner och pålagor, som allmogen erlade för sina hemman.

De jämförelsevis goda åren, som Ingermanland upplevt, borde stämt allmogen gynnsammare mot det svenska väldet, men å andra sidan kunde en skärpning av arrendekontrakten gå ut över de underlydande bönderna, och därtill kom, att regeringen alltjämt fullföljde den principen, att bönderna helst borde lyda under arrendatorn av ett kronogods. Så utarrenderade generalguvernören O. W. von Fersen den 29 april 1693 en del lägenheter i Korboiselski socken, Nöteborgs län, till proviantmästaren Lars Malm i Nyen med den motiveringen, att bönderna ej förmått i rätt tid betala sina avgifter, och att de voro något avsigkomna, varför de behövde någon, som kunde lämna dem försträckningar, när så behövdes¹. Flera andra liknande kontrakt finnas från denna tid. Det är väl troligt, att de ingermanländska bönderna fortfarande på många ställen stodo på så låg ståndpunkt, att de t. ex. icke sparade under ett gott år för att möta ett dåligt, varför det kunde vara lämpligt, att de ställdes under någon godsarrendators uppsikt, men naturligt är, att de icke kunde tilltalas av en sådan förändring i sin ställning. Visserligen voro kronoarrendatorerna i Ingermanland icke sådana som adelsmännen i Estland och Livland, vilka hade ärvt ett djupt förakt för bönderna — många av arrendatorerna voro svenskar av borgerlig härkomst — men å andra sidan voro icke bestämmelserna, som avsågo att skydda bönderna mot arrendatorerna så noggrant avfattade. Det fanns ingen motsvarighet till de s. k. vackeböckerna. I varje kontrakt upptogs vissa bestämmelser angående det sätt, på vilket arrendatorn skulle förhålla sig till bönderna. Arrendatorn

¹ Kontraktet finnes i Verifikationsboken för 1693 s. 630 *F. S.* Flera kontrakt av sådant slag kommo till i samband med indragningen av rusthållen i Nöteborgs län, varom Karl XI befallt den 12 april 1693.

fick lova att på allt sätt konservera bönderna och att icke besvära dem med nya pålagor, men han skulle å andra sidan tillse, att kronan fick vad den skulle ha, och därför kunde han nödgas att uppträda nog så strängt mot dem. Det kunde också vara nödvändigt till följd av en annan bestämmelse. Arrendatorn fick icke ha några fordringar hos bönderna vid arrendetidens slut, utan dessa skulle efter hand indrivas. Denna bestämmelse avsåg att skydda bönderna, så att icke en arrendator, som frånträdde arrendet, skulle på en gång kunna indriva sina fordringar, vilket skulle kunna medföra ruin för en del bönder¹, men den kunde leda därtill, att arrendatorn uppträdde hårdare, när arrendetiden närmade sig sitt slut.

Att Karl XI emellertid ömmade även för de ingermanländska böndernas bästa framgår av åtskilliga omständigheter, och att bönderna även hade den uppfattningen, synes därav, att de ibland vände sig direkt till honom, och det även, när deras klagomål ej voro i allt berättigade. Så vände sig en åbo Knut Johanson från Sporitz kronogods, som innehades av överstelöjtnanten Schantzenstiernas änka, till konungen och klagade över att han blivit berövad ett höslag, och att han och två andra bönder hotats med att bli bortkörda. Den 8 oktober 1695 beslöt konungen, att myndigheterna i Ingermanland skulle skydda bonden och undersöka saken och ordern härom tillställdes Knut Johansson, som dock först den 5 maj 1696 överlämnade den till generalguvernören i Narva och sedan omedelbart lämnade staden. Till åtlydnad av konungens order, att ingen skulle få hantera och pressa allmogen, som honom lyster, och att de, som gjorde så, skulle straffas, lät emellertid generalguvernören Otto Wilhelm von Fersen omedelbart närmare undersöka saken genom befallningsmannen Daniel Krämer, som jämte länsmannen Simon Caijander och tre nämnde-

¹ Säges uttryckligen i ovan omtalade kontrakt med Simon Örtken.

män begåvo sig till platsen. Redan förut voro klagomålen åtminstone i fråga om höslaget kända av de lokala myndigheterna, som tyckas redan ett par år tidigare hava givit order om att Knut Johansson skulle få behålla sitt höslag. Undersökningen utföll emellertid icke till den klagandes belåtenhet i något avseende. Höslaget hade Johanson röjt å ett hemman, där han förut bott men först sedan han flyttat därifrån en halv mil bort, och det ansågs, att det rätta hemmanet ej kunde undvara höslaget. För övrigt ansåg undersökningskommissionen, att Johanson hade alldeles nog av de 32 tunnland, som han brukade mot ett dagsverk i veckan. Hans begäran att få ytterligare 20 tunnland ansågs oförsämd. De andra bönderna förklarade sig ej hava något att klaga över, och Johansson sökte svänga sig på flera sätt, bl. a. med att skylla på den, som avfattat skrivelsen¹. Resultatet av klagomålen blev således till synes helt negativt, och så var det nog också i vissa andra fall, men någon nytta hade kanske ändock klagomålen för bönderna. Arrendatorerna sågo, att de högsta svenska myndigheterna behjärtade böndernas sak, varför de säkerligen drogo sig för att göra allvar av t. ex. sådant hot som att driva bort någon bonde.

Snart skulle den ingermanländska allmogens ställning bliva högst bedrövlig. De hemsökelser, som blevo en följd av missväxten under senare delen av 1690-talet, voro ännu svårare i Ingermanland än i Estland och Livland. Redan år 1695 var skörden mindre gynnsam. Såväl det korn som den havre och råg, som inbärgades, var av dålig beskaffenhet; särskilt rågen tyckes ha varit mindre lämplig till utsäde². I början av år 1696 klagas över brist på spannmål och hungersnöd bland allmogen, särskilt i

¹ Fersen till konungen, dat. Narva den 30 maj 1696 med bilagor, bl. a. Krämers skrivelse av den 26 maj i original.

² Fersen till räntmästaren Lars Malm 26 maj, 15, 22, 29 juni 1696 i 1696 års verifikationsbok *F. S.*

Nöteborgs län, i synnerhet som ingen tillförsel skedde ifrån Ryssland. Under sådana förhållanden satte såväl arrendatorer som bönder sitt hopp till kronan, som hade vissa förråd i fästningarna, särskilt i Narva, där det enligt beräkning i mars 1696 skulle finnas 13,071 tunnor råg, sedan man fråndragit vad manskapet behövde intill november månad. Fersen anhöll hos konungen, att hälften av det förråd, som ej behövdes för manskapet, skulle användas till att hjälpa allmogen, och konungen medgav följande månad, att allmogen skulle få köpa det ¹. Sedan medgavs också, att en del korn och havre av kronans förråd skulle få användas till allmogens bispringande, dock icke utan ersättning. Enligt generalguvernörens order skulle ränte- och proviantmästaren Lars Malm i Nyen följa den principen att låta arrendatorerna få köpa lika mycket råg, som de fingo havre mot förbindelse att senare ersätta den. Från slutet av maj till början av juli tyckes Malm i Nyen ha sålt omkring 1000 tunnor råg, en del mot reverser, men mycket mot kontant betalning ². Som sådan kan man väl också räkna den ersättning, som överstelöjtnanten och kommandanten i Nyen Johan Apoloff lämnade. Han avstod nämligen så mycket av sin lön för det löpande året, som behövdes för betalande av de tjugo tunnor råg, han fått för att hjälpa bönderna på sina gods. Priset per tunna var $2\frac{2}{3}$ daler silvermynt ². En del av den råg, som såldes, var s. k. gammal råg från 1693 och 1694, och den ansågs bättre till utsäde. Även i städerna var vid denna tid hungersnöd. Så anhöll en rådman i Nyen jämte några andra i staden få låna spannmål från Keksholm för att hjälpa den fattiga befolkningen mot att följande vinter lämna igen den i Nyen. Generalguvernören lovade låna ut en del och befallde räntmästare Malm i

¹ Fersen till konungen, dat. Narva den 23 mars 1696 med påtecknad resolution av den 11 april.

² = not 2, föreg. sida.

Nyen att omedelbart utlämna fem läster råg av föregående års skörd, vilken staden skulle ersätta, när det från Keks-holm beviljade anlände ¹.

De åtgärder, som myndigheterna vidtagit för att hindra hungersnöden och skaffa utsäde åt allmogen, bidrogo säkerligen starkt till att lindra nöden, men ej så få torde dock ha dukat under av umbäranden under våren och sommaren 1696; en del hade dött av hunger redan före myndigheternas inskridande ². Hoppet att skörden 1696 skulle bli bättre, slog alldeles fel, och ställningen blev då efter hand kritisk. För arrendatorerna gällde det ju också att ersätta vad som lånats av kronan. Generalguvernören krävde, att den råg och det korn, som lånats, skulle återlämnas in natura, emedan kronomagasinen annars blevo så gott som tomma och manskapet skulle lida nöd; havren skulle däremot få betalas med 1 ¹/₈ daler silvermynt, om vederbörande så önskade ³. Flera arrendatorer insände till kronomagasinen havre till betalning av vad som förut lånats och för erläggande av stationsavgifter, men denna havre var så gott som oduglig. Först hade den skadats av långvarigt regn och sedan av stark köld, varför generalguvernören förbjöd mottagandet av sådan havre i kronomagasinen ⁴. Förhållandena blevo emellertid snart allt sämre, och myndigheterna kunde icke tänka på att med stränghet kräva igen det, som utlånats. Det gällde att göra vad man kunde för att lindra den katastrofartade hungersnöd, som inträdde år 1697. Men de möjligheter, som stodo generalguvernören till buds, voro alldeles otillräckliga, och

¹ Fersen till Malm, dat. Narva den 22 juni 1696. Verifik. 1696, *F. S.*

² Fersen till konungen, dat. Narva den 23 mars 1696.

³ Fersen till Malm, dat. Narva den 14 dec. 1696. Verifik. 1696, *F. S.*

⁴ Fersens resolution, dat. Narva den 9 dec. 1696, sida 1240 i 1696 års verifikationsbok, *F. S.*

därtill kom, att han långa tider var utan meddelande från Stockholm¹. Under början av april kom på en gång elva poster från Stockholm. Kanske han kunde handlat raskare och mer självständigt, men det hade icke medfört någon väsentlig förbättring. Därtill var nöden alltför stor och möjligheten att erhålla tillförsel, särskilt under vintern, alltför obetydlig, då ju nöden var stor även i angränsande landsdelar.

I sydöstra delen av Finland ledde hungersnöden till revolt i ett par socknar. Så sammangaddade sig bönderna i ett par socknar av Kexholms län och utplundrade herrgårdarna. Liebelits stora gods utplundrades alldeles den 25 januari 1697. All säd, såväl tröskad som otröskad, bortfördes, många kreatur slaktades, resten, däribland 40 hästar, bortfördes. Icke det ringaste, som man kunde bortföra, kvarlämnades utan att förstöras; så stuckos kalkoner, gäss och höns ihjäl². Det såg hotande ut och tedde sig så även för förmyndareregeringen i Stockholm. Denna befallde den 13 april 1697 — således åtta dagar efter Karl XI:s död — att uppbåda krigsfolket i närgränsande län, om länets eget manskap ej var tillräckligt². Revolten hade emellertid då redan för länge sedan utan svårighet kvävts genom de i länet inkvarterade ryttarna och 80 man, som kommendanten i Kexholm, överste Mårten Hästesko, sänt ut. Revolten synes icke heller hava spritt sig till Ingermanland.

När bönderna här ledo hunger, lämnade en stor mängd sina hem och sökte sig till andra trakter, särskilt till Ryssland dit det ju tidvis förut varit en stor utvandring. I mars 1697 dogo många av hunger och dess följsjukdomar.

¹ Utan post från den 5 januari till början av april (Fersen till konungen 22 mars, 12 april 1696).

² Fersen till konungen, dat. Narva den 15 febr. 1697 jämte bilagor och resolution. SCHYBERGSON, M. G., *Finlands historia* D. I, Hfrs 1903, s. 569.

Så meddelade major G. W. von Schlippenbach den 16 mars 1697 från godset Kloppitz, att de bönder, som icke hade något att leva av, med hustru och barn begåvo sig till Ryssland eller vandrade omkring i landet, tills de dogo; vidare uppgav han, att det legat tjugo döda i bondstugorna, som ingen brydde sig om att begrava, förrän han träffade anstalt därför¹. Även ifrån Finland drogo flyktningar till Ryssland. För att hindra detta överflyttande förledes i överensstämmelse med regeringens order en del rytare i byar vid gränsen, men då denna var vidsträckt, hjälpte det icke mycket². Under hela år 1697 skedde en stor utflyttning till Ryssland, där flyktingarna, åtminstone till en början, synas ha mottagits tämligen väl. I början av år 1698 tyckes man emellertid i Ryssland ej gärna ha velat mottaga flera; det påstods, förmodligen med överdrift, att ryssarna slog ihjäl de svaga och odugliga³. Vid denna tid stod ett kompani (ryttmästare Gersdorffs) vid Keksholms gräns, ett (major Klebecks) vid Nöteborgs samt ett (ryttmästare Nieroths) vid Jamas och Ivangorods, men de gjorde nog i allmänhet icke något för att hindra flyktingarna. Om trupperna hade hejdat flyktingar, hade det också varit nödvändigt för myndigheterna att livnära dem. De först gripna kunde de väl skaffat uppehälle, men då hade följden blivit, att de flesta flyktingar låtit sig hejdas för att låta myndigheterna föda dem, och det hade dessa ej kunnat⁴. Konungen ville dock, att flyktandet till Ryssland alltså skulle hindras så mycket som möjligt, fastän han icke ville, att flera soldater skulle användas därtill. För övrigt befallde han den 17 mars 1697, att soldater skulle

¹ Fersen till konungen, dat. Narva den 22 mars 1697 med Schlippenbachs brev dat. den 16 mars bilagt.

² Fersen till konungen, dat. Narva den 12 april 1697.

³ Fersen till konungen, dat. Narva den 21 febr. 1698.

⁴ Fersen till konungen, dat. Narva den 21 febr. 1698 med påtecknad resolution av den 17 mars.

användas till att hålla jordbruket i gång å de hemman, där det behövdes, och han bestämde, att det skulle tillkännagivas, att de, som flytt till Ryssland, skulle få understöd, när de återvände hem¹. Konung Karl XII insåg, att förhållandena i Ingermanland voro synnerligen bedrövliga. Han befälde, att en särskild undersökning skulle göras angående landskapets tillstånd, och han medgav en mindre minskning i krigsstyrkan i provinsen².

År 1698 var ju icke så dåligt som de två närmast föregående åren men nöden var stor även hela detta år, och först 1699 tyckes någon förbättring ha inträtt. Den belägenhet, i vilken Ingermanland befann sig vid 1600-talets slut, var i sanning bedrövlig, det framgår icke blott av generalguvernörens rapporter utan även av guvernementsboken för år 1699, den sista som finnes från svenska tiden³. Dock tyckes den knappast ha varit så dålig, som de allmänna uttrycken i vissa samtidiga berättelser synas antyda⁴. Det är för mycket sagt, att Ingermanland var nästan utblottat på invånare⁴, men en högst betydlig folkminskning hade ägt rum. Den mantalsskrivna befolkningen hade, frånräknat Narva, nedgått från 33,253 år 1696 till 20,915 år 1699. Det är således en minskning på 12,638, vadan den mantalsskrivna befolkningen minskats med mera än en tredjedel under tre år. Om man utgår från den förutsättningen, att en minskning av antalet mantalsskrivna drager med sig en lika stor minskning i den icke mantalsskrivna befolkningen, vilket icke synes överdrivet, då dödligheten säkert varit störst bland barnen, som icke mantalskrevos, skulle Ingermanlands befolkning, bortsett från Narva, minskats med över 25,000 personer.

Om nu denna siffra — 25,000 — betraktas som täm-

¹ Se not 4 s.

² CARLSON, D. 6, s. 126.

³ Ingen verifikationsbok finnes senare än för år 1696 i F. S.

⁴ CARLSON, C. 6, s. 259.

ligen tillförlitlig, bör dock betonas, vilket redan antytts i den föregående framställningen, att den icke är liktydig med antalet döda under missväxtåren. Många ha med livet i behåll kommit till Ryssland, dit tusentals drogo under de svåra åren. Redan på våren 1696, innan således den värsta tiden kommit, visade det sig vid mantalsskrivningarna, att icke så få rymt. I de mantalsförteckningar från Koporje och Nöteborgs län, vilka finnas i 1696 års avkortningsbok, står det ej så sällan antecknat »bortrymd» »förrymd till Ryssland», »borta, ingen vet vart»¹. Som förut antytts tilltog denna rymning, av allt att döma, under senare delen av 1696 samt under 1697. I avkortningslängden på 1696 års räntor för Koporje län, daterad den 14 januari 1697¹, angives gods för gods, by för by skäl till avkortningen för bönderna. Jämte sådana skäl som »är utfattig», »är död», angivas sådana som »är förrymd», »är med hela hushållet och egendomen förrymd». Riktigheten av uppgifterna styrkes av namngivna personer, ofta officerare (tydligt arrendatorer) och nämndemän. Någon gång förefaller det dock, som om kronoämbetsmännen nöjt sig med något vaga upplysningar, såsom i fråga om en nämndeman R. Ivanoffs uppgift angående 20 bönder och 5 bobollar från tio byar. Han intygade, att de »mestadels» för sin fattigdom förrymt, och att intet kunnat uttagas hos dem.

Rörande Nöteborgs län lämnas icke detaljerade upplysningar angående avkortningen. Som skäl anför kronobefallningsmannen Jesper Weideman i sin Nyen den 13 september 1697 daterade förklaring i ett för allt missväxten, som lett till att icke »allena den fattige allmogen för den skull all dess ringa egendom av kläder och boskap till sitt någorlunda livsuppehälle blivit förorsakade att föryttra och förskingra utan ock för samma orsak till stor myckenhet högst beklageligen uti hunger döde blivne och till Ryssland överflyktat».

¹ Avkortningsbok för år 1696 i *F. S.*

Hur stor del av befolkningen i Ingermanland, som räddat sig undan till Ryssland kan icke beräknas, men det är säkert fråga om tusental. En sådan åderlåtning skulle under vanliga förhållanden varit att beklaga, men var det icke nu. Många av dessa, som flydde till Ryssland, skulle säkert gått under av umbäranden, om de stannat kvar å svenskt område.

En så svår missväxt och en så stor folkminskning, som inträffade i Ingermanland, måste naturligtvis leda till uppkomsten av flera ödeshemman. Att av guvernementsboken absolut säkert sluta sig till dessas antal för olika år, är icke möjligt, då ju arrendatorerna hade att svara för räntorna från allmogens hemman, således egentligen också från sådana, som plötsligt blivit öde. Härav följer, att det ej sällan dröjde med antecknandet av ödesobserna. Arrendatorerna sökte emellertid att, trots bestämmelserna slippa från räntorna. Under de extra ordinära förhållanden, som rådde, kunde kronan naturligtvis ej uttaga räntorna från ödesobsen, och i överensstämmelse med konungens order frikallade generalguvernören Otto Vellingk den 25 april och 3 maj 1700 arrendatorerna i Nöteborgs län härifrån. I 1699 års guvernementsbok avkortades då på en gång räntorna från $141 \frac{7}{15}$ ödesobser, som uppkommit under missväxtåren men av dessa äro blott $52 \frac{2}{3} \frac{9}{10}$ obs från 1699; de andra äro från de fyra föregående åren. För år 1695 upptogs $2 \frac{1}{10}$ obs, för 1696 $6 \frac{1}{6}$, för 1697 $33 \frac{1}{10}$ och för 1698 $46 \frac{8}{10}$, vadan det således är en stegring även efter år 1698. Siffran för år 1699 ($52 \frac{2}{3} \frac{9}{10}$) utgör 8 % av de s. k. stationsobserna. Denna siffra förefaller ju med hänsyn till de rådande förhållandena icke särskilt hög, men den måste nog betraktas som väl låg i förhållande till verkligheten, vartill naturligtvis kommer, att jordbruket var i ett mycket dåligt skick på de flesta av de hemman, som voro i bruk. Särskilt måste kreatursbeståndet ha gått mycket tillbaka.

För Narva, och Ivangorods och Jama län upptagas i

1699 års guvernementsbok 39 $\frac{23}{120}$ ödesobser, nästan alla inom Jama län, där således omkring 10 % skulle varit öde. Av dessa 39 $\frac{23}{120}$ obser voro emellertid 33 $\frac{43}{120}$ upptagna som öde redan i 1696 års guvernementsbok. Båda åren angives som orsak till ödesmålet, att arrendatorerna trots all flit ej kunnat besätta obsen inom de beviljade frihetsåren. Därför förefaller det, som åtminstone de flesta av dessa icke blivit öde under de egentliga missväxtåren. I vissa fall rör det sig nog om planerade nyodlingar, som ej blivit av.

I Koporje län bokfördes för år 1699 blott $\frac{1}{2}$ obs, och detta var redan 1696 upptaget som öde. Trots att frihetshemmanen år 1699 bokfördes till större antal än 1696, synes det dock knappast troligt, att länet skulle haft blott $\frac{1}{2}$ obs öde. Skulle ändock så ha varit förhållandet, har säkerligen ändock betydande områden legat i lägervall och bristen på kreatur varit stor. Att Koporje län icke sluppit lindrigt, framgår bland annat därav, att den mantalsskrivna befolkningen från 1696 till 1699 minskats med nära 6,000 personer. Som säkert torde dock under alla omständigheter framstå, att förhållandena vid 1690-talets slut varit sämst i Nöteborgs län.

Även städerna ledo av de onda tiderna, dock minst Narva. Över denna stad gick ju en betydande transitohandel, och på 1690-talet skall man icke i någon stad i det svenska riket ha hört så många språk talas som i Narva. På ett visst välstånd även under de svåra åren tyder, att stadens börs uppfördes år 1698¹. Stadens borgare klagade dock över sin dåliga ställning redan 1696, men det var i samband därmed, att generalguvernören begärt stadens medverkan till vissa befästningsverks utförande². Som skäl till

¹ HANSEN, H. J., Geschichte der Stadt Narva, Dorpat 1858, s. 129.

² Fersen till konungen, dat. Narva den 8 juni 1696 med påtecknad resolution, dat. Kungsör den 24 juli 1696.

den dåliga ställningen angav borgerskapet den alltför stora handelsfrihet, som främlingar åtnjöto i staden. Konung Karl XI gav omedelbart kammar- och kommerskollegium i uppdrag att undersöka sistnämnda förhållande, men detta ledde säkerligen ej till någon ändring.

Med större skäl kunde magistraten i den lilla staden Nyen klaga över stadens dåliga tillstånd. Magistraten bad i början av år 1700, att staden skulle slippa bygga upp ett par föreslagna fästningsvalv, och Karl XII meddelade den 9 april år 1700 generalguvernören, att det vore bra, om staden låte med godo förmå sig till arbetet, men att han annars skulle avstå från yrkandet ¹.

Vissa åtgärder vidtogos på konungens befallning för att få tillbaka en del av den befolkning, som flytt till Ryssland. Så utfärdades ett pardonsplakat för dem, som flytt men återvände ². Men dylikt motverkades av andra omständigheter. De kyrkliga myndigheterna i Ingermanland fortsatte även efter krigets utbrott med sina försök att få dem, som hyllade den grekisk-katolska läran, att övergå till den lutherska. Detta var synnerligen oklokt och kunde ej stämma befolkningen till Sveriges fördel. Trots den svenska segern vid Narva skall en del redan tidigt ha väntat ryske tsarens återkomst och det svenska väldets fall i Ingermanland, varför många, som förut bevistat de lutherska gudstjänsterna, upphörde därmed ³.

De svenska konungarna ha otvivelaktigt redligt strävat efter sina baltiska länders bästa. Särskilt har allmogen legat dem om hjärtat, men de svårigheter, som mötte dem, voro stora, och detta förklarar, varför reformarbetet, fram-

¹ Vellingk till konungen, dat. Narva den 10 mars 1700 med påtecknad resolution, dat. Stockholm den 9 april 1700.

² CARLSON, D. 6 s. 259.

³ ÖHLANDER, Om den sv. kyrkoreformationen s. 175.

för allt strävan att skapa ett fullt fritt bondestånd, ej hann helt slutföras.

Glädjande var det materiella uppsving, som kunde konstateras såväl i Livland och Estland som i Ingermanland vid början av 1690-talet, men beklämnande den låga andliga ståndpunkt, som trots myndigheternas alla bemödanden ännu härskade hos allra största delen av befolkningen. När efter hungeråren kriget kom, kände en stor del av befolkningen, och det även bland bönderna, ingen samhörighet med Sverige. Det gäller icke blott Ingermanland och Livland utan även Estland, som längst lytt under svenska kronan. Att Sverige i Estland och Livland fyllt en viktig kulturuppgift, torde dock ej kunna bestridas, och därom vittnar ju också, att befolkningen i våra dagar med andra ögon ser på »den svenska tiden».

Bil. 1. Mantalspengar i Ingermanland i daler silvermynt.

	År 1690		År 1693		År 1696		År 1699	
Narva län	940	—	940	—	940	—	940	—
Ivangorods »	418	28	446	20	678	12	429	12
Jama »	896	8	997	28	1198	4	845	20
Koporje »	4789	22	5247	—	5962	4	3717	—
Nöteborgs »	3175	16	3844	20	4631	8	2738	20
Summa	10220	16	11476	—	13409	28	8670	20

Bil. 2. Mantalet.

	År 1690		År 1693		År 1696		År 1699	
Narva län	2507		2507		2507		2507	
Ivangorods »	1117		1191		1809		1145	
Jama »	2390		2661		3195		2255	
Koporje »	12773		13992		15899		9912	
Nöteborgs »	8468		10253		12350		7303	
Summa	27255		30604		35760		23112	

Bil. 3. Bonderökar.

	År 1690	År 1696
Ivangorods län	438	—
Jama »	738	749
Koporje »	3766	3916
Nöteborgs »	2420	2603
Summa	7362	—

Bil. 4. Bobollerökar.

	År 1690	År 1696
Ivangorods län	64	—
Jama »	133	209
Koporje »	873	1127
Nöteborgs »	642	1123
Summa	1712	—

Bil. 5. Obstalet i Ingermanland 1699

var 2826 $\frac{1}{2}$, fördelat på följande sätt ¹:

Narva län:

Kungl. Maj:t och kronan förbehållna obser	14
Donerade och förlänte obser	15 $\frac{1}{2}$
Summa	29 $\frac{1}{2}$

Ivangorods län:

Kungl. Maj:t och kronan förbehållna obser	48 $\frac{13}{30}$
Donerade och förlänte obser	112 $\frac{31}{120}$
Summa	160 $\frac{83}{120}$

Jama län:

Stationsober	371 $\frac{2}{3}$
Hovlandsobser	82 $\frac{19}{20}$
Summa	454 $\frac{37}{60}$

¹ Av jordeboken synes, att åtminstone ifråga om Jama och Koporje län upptagits siffrorna från år 1687.

Koporje län:

Stationsobser	1179 $\frac{13}{30}$
Hovlandsobser.....	257 $\frac{51}{60}$
	<hr/> Summa 1437 $\frac{17}{60}$

Nöteborgs län:

Reducerade obser	661 $\frac{13}{30}$
Donerade obser	82 $\frac{1}{2}$
	<hr/> Summa 743 $\frac{14}{15}$

därav $648 \frac{4}{15}$ stationsobser och $95 \frac{2}{3}$ hovlandsobser.
